

KÜLTÜR ve BİLİM TARİHİNDE İSKENDER'LE BİR YOLCULUK: "İSKENDERNÂME" VE "ACÂİBÜ'L-MAHLÛKÂT" TÜRÜ ESERLERİN KÖKENLERİ VE İLİŞKİLERİ

Melike GÖKCAN*

Öz: Mezopotamya/ Sümer medeniyetinde doğup antik Yunan felsefe okulunda sistematize edilen kozmoloji, astronomi, coğrafya ve zooloji türünde eserler, antik Yunan'dan İskenderiye okuluna kadar önemli bir gelişim geçirmiştir. Bu türdeki eserlerin İslam dünyasındaki çevirilerinin önemli bir kısmı "Acâibü'l-mahlûkât" adını taşıyan yarı ampirik yarı fantastik metinlerdir. Kazvî'nin "Acâibü'l-Mahlûkât"ı Türkçeye en çok tercüme edilen eser olmuştur. Ahmed-i Bîcân, tercümesinin girişinde tür hakkında önemli bilgiler verir. Bunlardan biri de türü, "İskendernâme" metinleriyle ilişkilendirmemize destek olan ifadedir. Ahmed-i Bîcân, İskender zamanında büyük hakimlerin toplanıp yerler ve göklerin mahiyetine dair kararlar verdiklerini söyler. Bu ifade, İskendernâme'lerde Sokrates, Hipokrat, Platon ve Aristoteles'in, anakronik olmasına rağmen, neden İskender'in hocaları olarak anıldığını gösterir. Çalışmada, "Acâibü'l- Mahlûkât"larla, "Alexander Romance"lar, bazı antik dönem tarihleri ve İskendernâme metinleri üzerinde karşılaştırmalı okumalar yapılmıştır. Böylece İskendernâme ve Acâibü'l- Mahlûkât metinlerinden doğan, kültür ve edebiyatımızda geniş yansımaları olan bazı unsurların kökenlerine ulaşma hedeflenmiştir. Buradan sağlanan verilerle Klasik Türk Edebiyatında "dünya", "coğrafya", "astroloji" "kozmogoni" ve çeşitli bilimlerle ilişkili sembolik- alegorik yapıların altında yatan ilmi ve kültürel örüntüye ışık tutmak ve ilgili literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Zira bilimlerin kültürel varlığı edebi eserlerde yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alexander Romance, İskendernâme, Acâib'ül- mahlûkât, bilim tarihi.

A Journey With Alexander The Great Through in the History Of Science And Culture: The Origins And Relations Of The Works Like "Alexandrian Texts" And "Acâibü'l-Mahlûkât"

Abstract: Works related to cosmology, astronomy, geography and zoology had improved themselves significantly from ancient Greek to Alexandria school some of which are translations to Islamic world, named as "Acâibü'l- Mahlûkât". Kazvî's work was translated to Turkish the most. The first translator of Kazvî Ahmed-i Bîcân indicates in his work that during the time of Alexander, supreme judges gathered to determine the fate of the earth and the sky. That declaration reveals why Sokrates, Hypocrat, Platon and Aristoteles were mentioned as the scholars of Alexander in Alexandrian text. In this work, it is aimed to reach the roots of some elements arising from Alexandrian and Acâibü'l- Mahlûkât texts. Through the accumulated data, illuminating the scientific and cultural pattern underlying the symbolic and allegorical structures related to "world", "geography", "astrology", "cosmogony" and the other sciences in ancient Turkish literature and contributing concerning literature are aimed since the cultural existence of the sciences lives in the literary works.

Keywords: Alexander Romance, İskendernâme, Acâibü'l- Mahlûkât, history of science.

* Doç Dr.,Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/ TÜRKİYE. E-posta: melike.gokcan@ogu.edu.tr. ORCID NO: 0000-0003-0595-7226.

Giriş

Yazılı kaynaklara sahip olması açısından, medeniyet tarihinin izlenebilen ilk yapılanması Sümer uygarlığıdır. Günümüze ulaşan kil tabletler ve aşağı yukarı çağdaşı veya ardılı kabul edilebilecek Mezopotamya, Anadolu ve Mısır coğrafyalarından gelen arkeolojik buluntular, bize bilim tarihinin ilk metinleri olarak düşünülebilecek veriler sunar. Bilim ve medeniyet tarihinin bu erken dönemi mitos diliyle dünya ve yaratılış sırlarının kapısını zorlamaktadır. Sümerlerin ardılı olan Babil uygarlığında ve Mısır'da astronomi, astroloji, ilk zodyak haritası; dünya coğrafyasına dair kısmen spekülatif bilgiler, en erken dünya haritası çizimleri gibi bazı bilgi ve arkeolojik buluntular günümüze ulaşmıştır¹. Erken dönemi Mezopotamya ve Mısır'da vücut bulan söz konusu bilgiler, Yunan felsefe okulunda sistematize edilmiş ve nihayet İskenderiye okuluna² kadar önemli bir gelişim geçirmiştir.

İlk Çağ uygarlıklarında prototipi izlenebilen yarı ampirik doğa bilimi çalışmalarının başlangıçta mitos diliyle ifade edildiği görülebilir. Bilimin edebiyata yansımına zemin teşkil eden erken dönem metinlerinin genellikle alegorik, sembolik örüntüye sahip olması belki bu sebeptir. Doğa bilimlerinin mitolojiyle harmanlanmış metinlerinin öncelikle gök cisimleri ve yıldız hareketlerine ve yeryüzünde hayvan hareketlerine dair olduğunu söyleyebiliriz.

Bilimin, felsefenin bir çalışma alanı gibi görüldüğü Yunan felsefe okulunun erken dönemi, “doğa filozofisi” diye bilinen ve coğrafya, astronomi, zooloji, botanik gibi alanlarda ilk ciddi çalışmaların yapıldığı evredir³. Presokratik evre olarak ifade edilen bu dönemde üzerinde yaşanan dünyanın fizik kanunlarının açıklandığı ampirik esaslı

¹ Antik Çağ, MÖ 3200 yılında yazının icadıyla başlayarak MS 476 yılına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu çağda bugün için basit kabul edilecek gözlem ve metotlarla coğrafi çalışmalar yapılmış, haritacılığın ilk örnekleri sayılabilecek bazı çizimler bulunmuştur. Bugüne kadar ulaşılmış en eski belge, MÖ 2700 yılında yapılan Babil’li astronom- coğrafyacıların çizimleridir. Geniş bilgi için bkz: GÜNER, İbrahim (2017), *Coğrafyanın Gelişimi, Genel Coğrafya*, Ankara: Pegem Yayınları.

² Atina felsefe okulunun devamı sayılan İskenderiye okulu, 642 yılında şehrin Müslümanlar tarafından fethine kadar İskenderiye’de öğretilen Platonizm’e verilen addır. Bu Yeni-Eflatuncu İskenderiye okulu, özel bilimlere ait araştırma ve Platon ve Aristoteles’in eserlerini yorumlama faaliyeti için bir merkezdi. Geniş bilgi bkz: KAYACIK, A. (2018), İskenderiye Okulu ve Tıbbi-Mantıkî Gelenek. *Bilimname*, 35(2).

³ Bilim tarihine dair bu panoramik giriş, konuyu dağıtmamak adına küçük notlardan ibarettir. İlk Çağ’dan İslâm kültür ve medeniyetine kadar bilim ve felsefenin mahiyeti ve şekillenme süreçlerini kısaca ele aldığımız “Giriş” kısmında hiç birinden alıntı yapılmaksızın bilim ve felsefe tarihi kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz: ARSLAN, Ahmet (2006), *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi., ARSLAN, Ahmet (1999), *İslam Felsefesi Üzerine*, Ankara: Vadi Yayınları., AYDIN, C. (1992), Batlamyus, *DİA*, c.V.s. 196-199., AYIK, Hasan (2005), Felsefi Kavramların Oluşmasında Farabi’nin Rolü, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2, cilt: IV, sayı: 7-8, s. 77-94., BAYRAKDAR, Mehmet (2004), İslâm Düşüncesi: Etkilenmesi ve Etkisi, *İslâmiyât* 7:2., BAYRAKDAR, Mehmet (1997), *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara:TDV Yayınları., SAYILI, Adnan (1999), *Bilim Tarihi*, Ankara: Gündoğan Yayınları., SEZGİN, Fuat (2008), *İslam’da Bilim ve Teknik*, (çev. Abdurrahman Ali) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları., STEVENSON, E. L., (1932), *The Geography of Claudius Ptolemy*, New York Public Library., UNAT, Y. (2008), Fergâni’nin ‘Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları’ Adlı Astronomi Eseri, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 405-423.

çalışmaları, evrenin ve yaratılışın temel ilkesi, ilk maddesi "arkhe"yi açıklayan çalışmalar izlemiştir.

Babil ve Mısır'da başlayan astronomi çalışmaları, Pithagoras'dan itibaren matematiksel boyuttan geometrik boyuta çekilerek kartografik haritalara zemin hazırlanmış; evren hakkında modelleme çalışmaları başlamıştır. Aristoteles'te en keskin ve net ifadesini bulan evren tasarımı ve modelleme çalışmaları, fizik, astronomi, zooloji ve metafizik eserlerinin nüvesini teşkil eder. Bu bakımdan Aristoteles, bilim ve medeniyet tarihinde kilit isimlerdendir. Erken dönem doğa filozofu Anaximander'den başlayarak, Yunan orijinli olup Mısır medeniyetiyle sentezlenen İskenderiye ekolünün en güçlü ismi Ptolemaios/Batlamyus'a uzanan zincirin en temel halkası Aristoteles'tir. Onun astro-coğrafik, kartografik çalışmalara da modellik eden yer merkezli dünya tasarımı, yanlış olmakla beraber, bu bilimin gelişmesine öncülük etmiş ve pek çok çalışmaya temel teşkil edecek sağlam referanslar sunmuştur.

İslam medeniyetinin tarih sayfasında yer alışı ve yükselişinde antikiteden devr alınan bu miras etkili olmuştur. Erken İslam medeniyeti, İskenderiye, Antakya-Harran, Cündişâpûr gibi merkezlerde okullaşan tercüme faaliyetleriyle Pehlevîce, Süryânîce ve Grekçe'den Arapça'ya yapılan tercümelemlerle şekillenmiştir. Bu yoğun bilim ve felsefe çevirileri edebi sahaya da tesir eden bazı eser ve türlerin doğmasına vesile olur. Bu süreçte yine Aristo ve Batlamyus en çok başvurulan isimlerdir. İslam âlimlerinin çalışmalarında, astronomi-coğrafya alanında Batlamyus'un; fizik, metalurji, botanik ve zooloji alanlarında ise öncelikli olarak Aristo'nun tercüme ve refere edildiği görülür. VIII -XI. yüzyıllarda ve bilhassa Halife Me'mun (813-833) zamanında hız kazanan bilim ve felsefe çevirileri edebî sahaya da tesir eden bazı eser ve türlerin doğmasına vesile olur. Söz konusu etkileşimin en tipik örneklerinden biri, İslam dünyasında yaygın olarak, *Acâibü'l- Mahlûkât*, *Acâibü'l- Büldân*, *Garâibü'l- Mahlûkât*, gibi isimler taşıyan bir türdür. Bu tür eserler, coğrafya, astronomi-astroloji kozmografya, etnografya, zooloji, botanik gibi konuları ihtiva eden yarı ampirik yarı fantastik metinlerdir. Bu isimde, Demîrî, Tûsî es- Selmânî, Câhiz gibi pek çok mütercim tarafından çevrilmiş metinler olmakla beraber, XIII. yüzyılda da Kazvîni'nin kaleme aldığı *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, en beğenilen, Farsçaya ve Türkçeye en çok tercüme edilen eser olmuştur. Türün Türk edebiyatındaki öncül mütercimlerinden biri olan XV. yüzyıl müellifi Ahmed-i Bîcân, kendi tercümesinin⁴ "sebeb-i te'lif" kısmında, tabii bilimler üzerindeki çalışmaların Yunan kökenli olduğunu ifade ederek bu konudaki eserlerin ilk mütercimini "İmam-ı Şâfiî" olarak göstermektedir⁵.

Ahmed-i Bîcân'ın eserinin giriş kısmında yer alan bir diğer önemli nokta da "Acâibü'l- Mahlûkât" türünü, *İskendernâme* metinleriyle ilişkilendirmemize destek olacak ifadelerin varlığıdır. Ahmed-i Bîcân, Büyük İskender zamanında bütün hakîmlerin toplanıp yerler ve göklerin mahiyetine dair kararlar verdiklerini söyler (Milli Kütüphane, A8560: 2b).

⁴ Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda mevcut olan Acâibü'l- Mahlûkât nüshalarından biri için, bkz. Ahmed-i Bîcân, Milli Kütüphane Yazma Eserler, Yazma No: A8560, vr. 2b.

⁵ Ahmed-i Bîcân'ın "İmam-ı Şâfiî" dediği zat, "Demîrî" mahlasıyla bilinen "*Kitâbü'l-Hayevân*" adlı eserin sahibi, Ebu'l- Bekâ Kemâlüddîn Muhammed bin Mûsâ bin İsâ el- Kâhîrî eş- Şâfiî ed- Demîrî' (1344-1405), Mısır'da yetişmiş, fen bilimleri zooloji ve Şâfiî mezhebi fikh âlimidir.

Burada doğa bilimlerinin kaynağı olarak Yunan felsefe okuluna aşıktan işaret edilmektedir. Aynı ifade, İskendernâme metinlerinde İskender'in hocaları olarak Sokrates, Hipokrat, Platon ve Aristoteles'in, anakronik olmasına rağmen, neden birlikte anıldığını da gösterir. Gerçekten de bu konuda yazılan eserlerin bütün dünyada Büyük İskender'i anlatan hikâyelerle ilişkisi vardır.

Bu çalışmada *Acâibü'l- Mahlûkât ve İskendernâme/ Alexander Romance* metinlerini esas alarak klasik edebiyatın kültürel zeminini oluşturan bazı motif ve unsurların, “yıldızlar”, “yeryüzü”, “taşlar”, “hayvanlar”, “acayip ülkeler”, “garip yaratıklar” gibi konuların kökenlerine ve gelişme evrelerine dikkat çekilecektir. Bu kapsam, doğal olarak, makalenin sınırlarını aşmaktadır. Bir yanı sıra bilim tarihini tüm isimleri ve evreleriyle göz önünde bulundurmamak, öte yandan buralardan beslenen yoğun alegorik- metaforik bir dile bürünmüş olarak karşımıza çıkan kültürel- edebî örüntüyü çözümlenmek, çok sayıda başlık altında çalışmayı gerektiren bir konudur. Bununla beraber, klasik edebiyatın bilim ve felsefe tarihiyle beslenen alt yapısına belli noktalardan temas etmek ufuk açıcı olacaktır.

Dünyanın Keşfi Acayip Ülkeler

Doğu dünyasında *İskendernâme* olarak kaleme alınan eserlerin asıl öncüsü, Plutharkos, Diadorus gibi antik dönem tarihçilerinin metinleri ve bilhassa *Pseudo-Callisthenes* adlı epik kaynaktır. Batı edebiyatlarında söz konusu antik kaynaklardan doğan *Alexander Romance* türü eserler daha sonra Doğu edebiyatlarında yazılan İskender hikâyelerinde yer alan pek çok motif ve unsuru içerir. Bu bağlamda, *Alexander Romance* türü eserler, *İskendernâme* mesnevilerinin karşılığı sayılabilir; ancak, şüphesiz daha eski ve otantik metinlerdir.

Söz konusu romansların en önemli unsurlarından biri ise İskender'in seyahat ve keşifleridir. Batı ve Doğu dünyasında hakkında yazılan tüm metinlerde İskender'in fetih yolculuklarının aslında dünyanın keşfi anlamına geldiği görülür. Bu arzuyu besleyen kuvvetin İskender'i yetiştiren Aristoteles olduğu söylenebilir. İskender hikâyelerinin en eski örneklerinden itibaren aşağı yukarı benzer şekillerde görülen “bilinmeyen dünya”nın keşfi motifi, genellikle Aristoteles'le mektuplaşmaların yer aldığı epizotlarda yer almaktadır. Hikâyelere göre İskender'in varmak istediği nihai nokta, dünyanın “karanlık” yüzüdür. Bu ideal, belki tüm keşif çalışmalarının prototipidir. Bu bağlamda İskender, yeryüzünde ilk kâşiftir.

İskender'in, ordusuyla çıktığı ve bütün hayatını adadığı seferde, tarih yazıcıları, coğrafyacılar, adım sayıcılar, mimarlar, mühendisler ile birlikte hareket ettiğini erken dönem tarihi kaynaklarında da görmek mümkündür (Rufus 2005, Romm 2005). Maiyetinde seyahat eden vakanüvisi ve sohbet arkadaşlarından birisi hocası Aristo'nun yeğeni olan Callisthenes'dir. Callisthenes'in tuttuğu notlar, “*Pseudo- Callisthenes*”in çekirdeği ve daha sonraki yüzyıllarda defalarca kaleme alınacak olan “*Alexander Romance*” ların da temelidir.

Alexander Romance

Objektif bir eser olması hasebiyle tarihçi Plutharchos'un biyografisi bir yana bırakılırsa, İskender'i nesnel bir üslupla değil, epik tarzda olağanüstü bir kahraman gibi ele alan hikâyelerinin en önemlilerinden biri, vaka'nüvis Callisthenes'in notlarından doğduğu söylenen ve sonraki dönemlerde “*Pseudo- Callisthenes*” adı verilen anlatılardır. Orijinal metnin varlığı, MS 46-120 yılları arasında yaşayan Yunanlı

tarihçi biyograf Plutharchos tarafından da doğrulanmaktadır⁶. İskender'e çok yakın tarihte yaşamış olmasıyla Rönesans sonrasında Batı dünyasını antikite ile buluşturması açısından ikonografik bir öneme sahip olan Plutharkos'un "*Paralel Yaşamlar*"ında yer alan İskender anlatısı, bazı yönleriyle hem "*Alexander Romance*"lara, hem de "İskendernâme"lere ışık tutmaktadır. MÖ 20-90 yıllarında yaşayan Diadoros'un Bibliotheca Historica adlı eseri de aynı bağlamda düşünülebilir. Bu kitabın da önemi hem Callisthenes'e atıfta bulunması hem de İskender'in yaptığı "acayip ülke" yolculuklarına da değinmesidir.

Doğu dünyası, *Pseudo- Callisthenes*'in değişik versiyonlarıyla VII- IX. yüzyıllardan itibaren karşılaşmış ve Süryanice, İbranice, Arapça ve Ermenice çeviriler başlamıştır. *Alexander Romance*'ların erken döneme ait örnekleri bu sahalarda oluşurken, Ortaçağ ve bilhassa Rönesans sonrası Avrupa'da bu tür, gelişimini sürdürmüştür. Roman, Fransız ve Germen dillerinde yazılan örnekleri hikâyenin sembolik yapısında bazı önemli dönüşümleri göstermektedir (Stoneman 2008: 231).

Alexander Romance araştırmacılarının genel kabulü, metnin kökeninin üç ana nüshaya dayandığı yönündedir: A, β ve γ nüshaları. İlk ve orijinal Grek nüshasının kayıp olduğu düşünülen metnin, bu üç koldan yayılan versiyonları şüphesiz zaman içinde hikâyeyi dönüştüren farklı kültür unsurlarını içine alarak büyümüştür (Stoneman 2008: 231).

Alfa versiyonu olarak nitelendirilen Yunanca metnin en eski versiyonu *Historia Alexandri Magni* (Recensio α) III. yüzyıla tarihlenebilir. Bizans döneminde değişim geçiren nüsha, Orta Çağ Yunan dillerinde şiirsel formda yeniden biçimlendirilmiştir. "Recensio α"yı, Julius Valerius'un Latince nüshası (IV. yüzyıl) ve Ermeni versiyonu (V. yüzyıl) izler. Hebrew (İbranî), Pehlevî, Süryanî, Etiyopya versiyonları ise aşağı yukarı aynı döneme (VII-VIII. yüzyıl) denk gelen, kesin tarihi belirsiz dönüşümlerdir. Daha geç dönemde Arapça, Farsça, Moğolca ve XIV. yüzyıldan itibaren Türkçe çeviriler hikâyeye farklı boyutlar katar. Tüm bu versiyon ve tercüme şüphesiz romansa yeni motifler eklemiş ve değiştirmiştir. Bunlar içinde bazı değişiklikler Fars ve Türk edebiyatları açısından çok önemlidir. Pek çoğu mitolojik, fantastik, alegorik motiflerle işlenmiş olarak görünen bu bölümlerde "karanlıklar ülkesi", "Gok- Magog (Ye'cüc Me'cüc)", "Sedd-i İskender", "Hızır", "acâibü'l-mahlûkât" gibi epizotların ilk kaynağı mevcuttur.

Romansların en önemli özelliklerden birisi mektuplardan oluşan kompozisyonudur. Mektupların tahkiyeye katkısı olduğu açıktır; bununla beraber, mektupların esas önemi uzak ülkelere dair verilen tuhaf bilgilerdir. *Pseudo-Callisthenes*'in bilhassa Süryani ve İbranî versiyonunun özelliği olan bu mektuplar, romanslarla *Acâibü'l-Mahlûkât*'lar arasında kurduğumuz ilişkiyi destekleyen çok önemli açılımlar sunar. İskender'in annesi, Olympias'a ve hocası Aristoteles'e yazdığı mektuplar genellikle Yakın Doğu ve Hindistan'daki yolculuklarını anlatır. Mektuplarda hikâyenin tanınmış fantastik ve mitolojik öykülerin çoğu bulunur. Ayrıca İskender'in gördüğü her yeni şeyi, topladığı her türlü bilgiyi bu mektuplarda paylaştığı görülür . Plutharcos'un tarihinde de

⁶ İskender ve Callisthenes arasındaki ilişkilere ve Callisthenes'in vak'anüvis olarak söz konusu epik türe katkısı için bkz: PLUTARKHOS (2007), *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Alfa Yayınları.

İskender'in fethettiği topraklarda ele geçirdiği kitap ve yazıları; hayvan ve bitki türlerinden örnekleri özel kuryelerle Aristo'ya gönderdiği anlatılır⁷.

Pseudo-Callisthenes ve onun kaynaklık ettiği diğer romanslar, İskender hikâyelerindeki motiflerin orijinine ve kültürler arası geçişlerine ışık tutan metinlerdir. Doğu edebiyatlarına geçen pek çok epizot bu metinlerde mevcuttur. Hikâyeyi ilk kez kaleme alan Firdevsî, onu, Pers Kralının mevcudiyetinden haberdar olmadığı oğlu gibi gösterirken, *Alexander Romance*'ın bazı kollarında ise gerçek babasının Mısırlı kâhinkral olduğu anlatılır. Bu epizot, her kültürün İskender'i farklı aidiyetler içinde görmek istediğini ve burada bazı anlam kodları yakaladığını gösterir. Nitekim Zülkarneyn'in kimliği de böyledir. Hikâyenin, tarihî vakalara, savaşlara ait olan kısımları hariç, etrafını saran pek çok unsur ve motif, dinler tarihi, bilim tarihi ve medeniyet tarihi gözlükleriyle okunabilecek açılımlar sunar. İlk defa kaleme alınış tarihi bin yedi yüz yıl kadar gerilere giden *Alexander Romance*'ları değerli kılan şeylerden biri, kültürler kavşağındaki bu zengin mirastır.

“Alexander Romance”larda ve “İskendernâme”lerde Acâibü'l- Mahlûkât Epizotları:

1. Dünya Bilimi, Acâibü'l – Büldân, Acâibü'l- Mahlûkât

Doğu edebiyatlarında İskender'in hikâyesini müstakil bir eser olarak ilk kez kaleme alan Nizâmî⁸, mesnevinin giriş kısmında eserin kaynaklarıyla ilgili çok önemli bilgiler verir. Nizâmî, İskender hakkında kadim kaynakları okuduğunu, hikâyenin Yahudi, Pehlevî, Nasranî nüshalarını gördüğünü şöylelemiştir:

*Her köhne nüshadan esas alarak
Onu şüirimle bezedim ancak*

*En kadim tarihi eserlerden ben
Yahudi, Nasrani, Pehlevilerden*

....

*Muhtelif dillerden yığdım çok sözler
Bunlardan dizildi yazdığım eser (Şaik 2019:47)*

Nizâmî, “Dâstân'ın Hülâsası” olarak kaleme aldığı bu giriş kısmında İskender'in çihangirliği kadar keşif ve bilim dehasına da değinmiştir.

⁷ Aynı antik kaynak İskender'in seferinin bilim tarihi açısından oynadığı role işaret eden bunun gibi başka küçük notlar ihtiva eder. Aristo ile devamlı mektuplaşma bu kitapta yer alan bir ayrıntıdır. Bu mektuplardan birinde Aristo'nun yazdığı kitaplardan seferde de haberdar olduğu yönündedir. Hocasına sitemde bulunur ve kendisine öğrettiklerini kitapla açığa vurduğunu, böylece onu başkalarıyla eşitlediğini söyler. Oysa bilgi yönünden ayrıcalıklı ve en üstün olmak istemektedir (Plutharkos 2007: 20-22). Kitabın takip eden bölümlerinde İskender'in Aristo'nun tüm çalışma konularını yakından takip ettiğini, değişik bitkilerle şifacılığın öğrendiğini görüyoruz.

⁸ Doğu edebiyatlarında kaleme alınan *İskendernâme*'lerin kronolojik sıralaması ve tanıtımı için bazı kaynaklar: AVCI, İ. (2013), Türk Edebiyatında İskendernâme'ler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYÇİÇEĞİ, B. (2018), Behiştü Ahmed'in İskender-nâme'si (İnceleme-Metin). *Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>*

LEVEND, A. S. (1967), Ali Şîr Nevâyî, III. *Cilt-Hamse (Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şîrîn, Leyli vü Mecnûn, Sebâ-i Seyyâr, Sedd-i İskenderî)*. Ankara: TTK. Basımevi.

MUM, Cafer (2018), Ahmedî'nin İskender-Nâme Mesnevisinde Bir Aşk-nâme:“İşkıyyât-ı İskender”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 318-342.

Alexander Romance'lar, yer alan Aristo-İskender mektuplaşmaları bilinmeyen diyarların keşfi ve acayip varlıkların tespiti gibi konuların izlenebileceği metinlerdir. Dönem tarihçilerinin de bahsettiği gibi İskender, gördüğü memleketlerin siyasi, sosyal kültürel yapısını olduğu kadar vahşi doğayı da dikkatle gözlemliyor ve örnekler topluyordu. Aşağıdaki mektup örneğinde Aristo, İskender'den üzerinde çalıştığı doğabilimi notlarına katkı olarak yol boyunca gördüğü ülkeler, iklimler, bitki ve hayvan türleri hakkında kendisine bilgi vermesini istiyor:

"Aristotle, to the King of kings, Alexander, greetings! Let it be known to you that I received your letter and that we rejoiced very much at your greatness. I was very much amazed at the victories which you achieved in such great battles. Lo, I offer praise with all my might and power to the Creator of all who subdued before you all those who opposed you. Indeed the gods will be my witnesses that you are worthy of praise and greatness" (Wollohijan,1969:140).

Aynı mektupta Aristo'ya anlatılan bir diğer macera, İskender'in deniz keşifleridir. Ada zannederek yaşadıkları dev balınayı anlatır. Bu, Yunanların okyanus ve okyanus canlılarıyla karşılaşmasıdır. İskender'in bundan sonra anlattıkları Süryani versiyonunda geniş, Grek ve Mısır versiyonlarında ise epizotlar arasında farklılık olmakla beraber, daha kısa yer almıştır. Burada Aristo'ya anlatılan sahneler *İskendernâme*'lerde de geçen acayip varlıkların, garip beldelerin tasviridir.⁹ Bu bağlamda eserin tüm varyant ve versiyonları, *Acâibü'l- Mahlûkât* türüyle benzeşen anlatımlarla doludur. İskender, mektubunda hocası Aristo'ya filden büyük tekboynuzlu atları, boynuzlu dev yılan ve ejderhaları gördüğünü anlatır. Her çeşit sürüngen ve ilginç kuşlarla da yine bu bölgede karşılaşmıştır. İnsan yüzlü hayvanlar, başı olmayıp yüzü gövdelerinde olan tuhaf insanlar, konuşan ağaç ve kuşlar, olağanüstü taşlar, sular, Güneş ve Ay hareketlerinin farklı coğrafyadaki izlenimleri *Alexander Romance*'larda genişçe yer alır. Süryanice nüshada İskender'in annesine yazdığı mektuplarda da yine olağanüstü tabiat olayları, tuhaf canlılar, egzotik memleketler, hazineler, heykeller, yapılar gibi anlatımlar devam eder. Sonunda İskender'in öleceğini de bu kuşlar ve ağaçlar haber verir.

Aşağıdaki alıntıda İskender, Doğu seyahatinin son menzillerinden birinde, bilinmedik acayip bir ülkede karşılaştığı büyük beyaz kuşları ve onları eğiterek gök katlarına nasıl seyahat ettiğini anlatıyor. Gökyüzünde insan gibi görünen bir varlığın kendisini artık aşağıya geri dönmek için uyardığını anlatan İskender, o gün için çok sıra dışı bir tespitte bulunuyor. Gök katlarından yeryüzünün görünüşünü uydu görüntüleriyle örtüşecek kadar güzel tasvir etmiş. İskender, yere baktığında birbirine

---

⁹ Pseudo- Callisthenes'in Süryani versiyonunu yine Süryanice'ye çevrilmiş olan *Kelile ve Dimne* gibi eserler, Pehlevi edebiyatı ve ardılı olan Fars edebiyatına etki etmiştir. Aslı Sanskritçe (*Pançatantra*) olan bu Hint eseri, Süryanice olarak yeniden yazılmıştır. *Kelile ve Dimne*'nin Süryanice versiyonu da İbn-i Mukaffâ tarafından Arapçaya çevirilmiştir. Milattan sonraki ilk yüzyıllarda ve erken İslam döneminde Süryani- Nasturi kaynakları Yunan ve İskenderiye bilim metinlerini aynı coğrafyada Fars ve Arap dillerine aktarmada kanal vazifesi görmüştür. Bu kanalla Mezopotamya, Hint, Mısır, Roma, İran ve Yunan medeniyetlerinin ürettiği bilim, tercüme vasıtasıyla nakledildi. Arapça bilim kitapları Süryanice metinleri en kadim başvuru kaynakları olarak görmekteydi. Özellikle Platon, Aristoteles ve İskenderiye ekolünün temel eserleri Nestorien-Süryani toplumlarda okundu, korundu. İslâm biliminin ve düşüncesinin temelinde bu bilimsel çabaların ve yapılan çevirilerin önemli bir yeri vardır. Bkz: AYDINLI, O. (2007). Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu'tezilî Düşünceye Etkisi. **Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6(11), 7-33.

dolanmış büyük mavi bir yılanın ortasında sarımsı renkte bir harman yeri gördüğünü anlatıyor. Göksel varlık, ona, harman yerinin dünyanın karaları; kıvrılmış dev mavi yılanın ise dünyayı çevreden denizler olduğunu söylüyor:

When I began to ask myself again if this place was really the end of the world, where the sky touched the earth. I wanted to discover the truth, and so I gave orders to capture two of the birds that lived there. They were very large white birds, very strong but tame; they did not fly away when they saw us. Some of the soldiers climbed on their backs, hung on tightly, and flew off. The birds fed on carrion, with the result that a great many of them came to our camp, attracted by the dead horses. I captured two of them and ordered them to be given no food for three days. On the third day I had something like a yoke constructed from wood, and had this tied to their throats. Then I had an ox-skin made into a large bag, fixed it to the yoke and climbed in, holding two spears, each about 10 feet long and with a horse's liver fixed to the point. At once the birds soared up to seize the livers, and I rose up with them into the air, until I thought I must be close to the sky. I shivered all over because of the extreme coldness of the air, caused by the beating of the birds' wings. Soon a flying creature in the form of a man approached me and said, "O, Alexander, you have not yet secured the whole earth, and are you now exploring the heavens? Return to earth as fast as possible, or you will become food for these birds." He went on, "Look down on the earth, Alexander!" I looked down, somewhat afraid, and behold, I saw a great snake curled up, and in the middle of the snake a tiny circle like a threshing-floor. Then my companion said to me, Point your spear at the threshing-floor, for that is the world. The snake is the sea that surrounds the world. (<http://www.attalus.org/info/alexander.html>, Er. T. 03.01.2020)

Aşağıda İskender'in Aristo'ya yazdığı mektuptan yapılan alıntıda egzotik ormanlar, değişik meyve ve bitkiler, tuhaf görünümlü insanlar ve insan- hayvan-karışımı varlıklar anlatılıyor:

"Here we have found a strange forest and a tree called " Anaphanda "with a strange and unusual fruit. These were like apples, but melon-sized. There were also people in the forest, called 36 meters tall Phytoi, who were only 2 feet tall and feet equally large. His forearms and hands were like saws" (<Http://www.attalus.org/info/alexander.html>, Er. T. 03.01.2020).

Benzer motifler *İskendernâme*'lerde de yer alır. "Yumuşak Ayaklılar" "testere elliler" "vakvak ağacı" gibi fantastik varlıkları söz konusu mesnevilerde görmek mümkündür. Ağaç, dile gelerek İskender'e öleceğini söyler; kuşlar, Yunanca konuşarak İskender'i, dünyanın sınırlarını aşmak ve tanrıların katına ulaşmak hırsıyla itham ederler.

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinden seçilen aşağıdaki mısralarda, *Alexander Romance*'lerle benzeşen fantastik unsurlardan küçük bir iki örnek verilmiştir:

*Çün Sikender ejdehây'ıtdi helâk
Kıld'anun şerrinden ol iklîmi pâk*

*Diledi anda nekim bahr u ber
Yürüyüp kıla temâşâ ser-te-ser*

Çoh gemiler düzdi kim bahra gire

Ol deñizde ne acâyib var göre (Akdoğan,2012: b.3243-3245)

...
*Râyici çünkim temâmet gördiler
Ol aradan Râmine'ye vardılar*

*Buldılar insândan anda bî-şümâr
Avret u er cümle üryân hâr u zâr*

*Yimiş-idi pes yidükleri ta'âm
Fehm olunmazdı didükleri kelâm*

*Anlara görünse insândan biri
Andan ürkerlerdi şöyle kim perî (Akdoğan,2012: b.3244-3246)¹⁰*

2. Dünya Coğrafyası Yedi İklim Bölgesi

Tarihi-epik anlatının dışında *İskendernâme*'lerde en geniş mânâda yer alan yan anlatılar, dünyanın bilinmezlerle dolu bölgeleridir. Bu bölümler, çok benzese de, salt fantastik anlatılar değildir. Bunlar kadim zamanlardan devr alınmış bazı bilgilerin edebî anlatımıdır. Coğrafi bir konu olan "yedi iklim" teorisi de bunlardan biridir. Teorinin açılımı hikâye için çok önemlidir; çünkü, Aristo'dan itibaren bilinen dünyanın "meskûn çeyrek" olduğu şeklinde bir inanış vardır. Dünyanın çeyreği meskûn ise diğer yerler "bilinmeyenler" kısmına girer ki, acâibü'l- mahlûkât anlatımları burada başlar. Bilinmeyen, esrarengiz demektir; dolayısıyla "tuhaf", "acayıp" varlıklar ve "garip" ülkeler bu bölgede olmalıdır. Buralar "yedi iklim" bölgesinin dışındaki dünya olduğuna göre evvela yedi iklim bölgesinin sınırları çizilmelidir.

Gökbilim ve "yedi iklim" teorileri birbirleriyle ilişkili olup Aristo'nun evren modelinin İskenderiye ekolünde geliştirilmiş halidir. İskender'in komutanlarından biri olup onun ölümünden sonra İskenderiye'ye yerleşerek Mısır'da hüküm süren Ptolomiaos'un hepsi aynı adı taşıyan hanedanın mensuplarından biri de III. Ptolemaios/Batlamyus'tur. Batlamyus'un İslam bilim dünyasında başucu kitabı olan *Almagest/ El-Mecisti* ve *Geographia* kitapları, Sümer, Babil, Mısır medeniyetlerinde doğan ve Yunan okulunda gelişen dünya ve evren bilgisinin sistematize edilmiş kompakt halidir (Sezgin, 2008:38-45; Unat, 2004:194). Batlamyus'un ikonik kitabı *Geographia*, astronomik verilere, geometrik ölçümlere dayanarak hazırlanan bir sistemdir. Kitapta ilk kez meridyen çizgileri kullanılarak yeryüzünün iklim bölgeleri ayrılmıştır. Onun kitaba girmiş olduğu veriler ve ölçümler hatalı olsa da haritaların çizilebilmesi verdiği referanslar son derece önemlidir. Nitekim bu kuram, Kopernik'in Güneş merkezli evren modeline gelinceye değin gezegen hareketlerini matematiksel ve geometrik olarak verebilen yegâne sistem olma özelliğini korumuştur (Sanderson,1999:670-671).

İskender'in keşif faaliyetinin ilk aşaması fetih hareketidir. Bu bilinen dünyanın, "yedi iklim" bölgesinin ele geçirilmesidir. *İskendernâme*'lerde Nizâmî'den itibaren "yedi iklim" bölgesinin anlatımının önemli bir epizot teşkil ettiğini görebiliyoruz. Bu anlatıma Türk edebiyatında Ahmedî'nin *İskendernâme*'sini örnek verebiliriz.

---

¹⁰ Bu çalışmada Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinden yapılan bütün alıntılar yaşar Akdoğan'ın Kültür Bakanlığı e- kitap sayfasında bulunan eserinden alınmıştır. Bkz: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0> (E.T. 10.02.2020)

Mesnevinin 4833-4847. beyitleri arasında İskender'in fethetmiş olduğu "rub-ı meskûn" yani yedi iklim bölgesi anlatılmaktadır:

*Feth itdün rub'-ı meskûni temâm
Halk cümle oldılar hükmüne râm*

*Rub'ı meskûn yidi kişverdür yakîn
Hükmi külline sen idersin hemîn*

.....
*Bu yidi iklimde kim ber-durur
Yidi dahı ulu deryâ var-durur*

*Bahr-ı Hind ü Fâris ü deryâ-yı Rûm
Bahr-ı Cürçân Kulzüm iy dâna-yı Rûm*

*Bahr-ı Okyânûs ki olupdur Muhît
Merkez bahr u hem girü ana ahar*

*Bahr-ı Magrib ol-durur andan çıhar
Kamu bahr u hem girü ana ahar*

.....
*Var-durur binüçyüz altmış temâm
Hind Bahrında cezîre bî-kelâm*

*Rûm bahrında yüzaltmış dahı var
Cümle ma'mûr u tolu şehîr ü diyâr*

.....
*Rub'-ı meskûn bu-durur k'aldun hemîn
Dahı var mı mülk bilmezem yakîn*

*Çünkü tutdun yidi iklimi temâm
Bir iki gün hoş otur nüş eyle câm* (Akdoğan, 2012: 4833-4847)

Alexander Romance'da da *İskendernâme*'de de vurgulanan bilgi, İskender'in bilinen coğrafyanın dışına çıkabilme isteğidir. Tüm dünyayı ele geçirmiş bir fâtilh olarak basılan sikkeleri bugün arkeolojik buluntular arasındadır ve İskender'i başında iki boynuzlu bir başlıkla tasvir etmektedir¹¹. Bu sikke bize ister istemez, dünyanın son sınırlarına kadar giden Zülkarneyn'i hatırlatıyor. İskender de tarihi kaynakların ittifakla belirttikleri gibi fetihden ziyade keşif peşindedir. Çift boynuzlu fâtilh, zorlu coğrafi koşullarda aşırı derecede yıpranan ordusunun isyanına rağmen tek başına da olsa yola devam kararı almıştır. Hikâyenin Ermeni, Süryani versiyonu, denizlerin dibine ve gök katmanlarına ulaşmak istediğini, üstelik bu sıra dışı seyahatleri başardığını anlatır (Wollohijan, 1969; Stoneman, 1991).

3.Astronomi- Astroloji Bilimi

Zamanın oluşumu, yıldız hareketleri ve dünyanın sınırları gibi konular da Eski Çağ bilim dünyasının temel arayışlarını gösterir. Platon'a göre "zaman" "gökler/ uzay" aynı zamanda var olmuştur ve bu kavramlar ilişkilidir (Russell, 2012: 271). Felekler ve yıldız hareketleri bilgisi, Mezopotamya Babil uygarlığından beri aynı zamanda astrolojik öngörüler için kullanılır. Fallar, kehanetler, öngörüler yıldızların gökyüzündeki hareketleri, açıları ve en çok da birbirleriyle karşılaşmaları (kıran)

¹¹ Bu konudaki haber metni için bkz: (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51234649>, ET. 08.02.2020).

dikkate alınarak gerçekleştirilir. İlk çağlardan beri gök cisimlerinin seyrettiği burçlar ve bunların yeryüzüne ve insanlara etkisi gözlemlenmiştir. Yunan felsefe okulunda astronomik gözlemler bu eski uygarlıkların bakış açısını sürdürür. Acâibü'l-Mahlûkât'larda her zaman yer alan konu başlıklarından birisi felekler ve burçlardır¹². İskender hikâyelerinde de gökler ve yeryüzü mutlaka işlenir. Aşağıda kısmen alıntılanan örnek, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde oldukça geniş yer alan bir bölümdür.

*Çünkü tûl u arz u umkı buldı ol
Lâ-cirem kim cism-i mutlak oldu ol*

*Çünkü tutdı dâyire şeklin ayân
K'efdalı'l-eşkâl oldu bî-gümân*

*Âlem-i eflâk ü erkân ser-te-ser
Oldı bulup andan eşkâl u suver*

*Oldı evvel ol felek andan bedîd
K'ana ehl-i şer'dir Arş-ı Mecîd*

*Çarh-ı A'zam ol felek-durur müdâm
Döner ü döndürür eflâkı temâm*

*Ay-ıla günü getüren ol-durur
Gice-y-ile gündüzi Ol ol-durur*

*Gice vü gündüzde ol bir devr ider
Döndüğince ömr bünyâdın keder*

...
*Bu felek oldu temâm oniki kısım
Herbiri bir burc olup buldı ism*

*Ol hameldür sevr hem cevzâ-y-ıla
Dahı sertân u Esed pes Sünbüle*

*Dahı Mizândur u Akreb Kavs hem
Cedy ü Delv ü Hût ne bîş ü ne kem*

*Herbirin bürcün otuz kısım itdiler
Pes ol aksâma derec ism itdiler*

*Gün ki irte gice geliben gider
Herbirin bir günd'olarun kat' ider*

*Kimisi iner kimi ider urûc
Ol-durur kürsî vü hem Zâti'l-bürûc*

¹² *Acâibü'l- Mahlûkât*'ların tamamında yer alan bu bölüme bir örnek, tıpkıbasımı Prof. Dr. Günay Kut tarafından yayımlanan *Acâibü'l- Mahlûkât* kitabının ikinci kısım "Bab fi'l Acâyib-ül-Eflâk ve'l- Ulviyyat" adlı bölümüdür.

Bkz: KUT, Günay (2012), *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*, İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı.

*Ol yigirmi dörtbin yılda temâm
Bir kez ider devr dönüben müdâm*

*Oldı pes yidinci eyvân âşikâr
Kim Zühal anda ider dâim medâr*

*Bî-fütür irte gice durmaz gider
Çarhı otuz yılda bir kez devr ider (Akdoğan,2012: b.2266-2285)*

Alexander Romance'ların tamamında gökler ve yıldız hareketlerinin etkisi konu edilirken, önemli bir kısmında da İskender'in doğumu ve kaderiyle yıldız hareketlerinin etkisi konusu yer alır. *Pseudo- Callisthenes*'in Ermeni varyantından alıntılı olduğumuz aşağıdaki bölüm, söz konusu varyantta İskender'in asıl babası olduğu iddia edilen büyücü, kâhin ve aynı zamanda Tanrı Ammon'un temsilcisi olarak gösterilen Mısır Kralı Nectanebos, yıldız hareketlerini izleyerek İskender'in doğması gereken uğurlu karşılaşmayı ayarlar. Yıldızların uygun açılarda karşılaşması gerçekleşene kadar da büyüyle Olimpias'nın sancılarını keserek doğumu bekletir:

And when the fixed birth span of nine months for the completion of the pregnancy had come to an end, Olympias went and sat on the child-bearing throne to give birth. And Nectanebos stood close by, measuring the heavenly position of the stars. And by directing the disturbed natural elements by his own power, he learned that the time was not right and he said: "Control and restrain yourself, my lady, for the present time and be like the person who gave you birth. For if you give birth now, your offspring will be born in servitude or as a slave to others." When the woman was again impatient about having the child, for her many pains were unbearable, Nectanebos said, "Be patient a little longer, Queen, for if you give birth now, your offspring will be castrated or deformed." And Nectanebos comforted the woman with consoling words; and he put his hand on her natural passageways and learned what was needed. And Nectanebos, with his power, at the position of the natural elements, and he recognized that the whole universe was in harmony and that Kronos had come into the middle of the sky. He saw a bolt of lightning in the sky at noon, caused by the power of the sun; and he said to Olympias, Give forth the cry of childbirth (Wollohijan1969:32-33).

İskender'in doğumunun yıldızların uğurlu vaktine denk gelmesi ile ilgili epizot *İskendernâme*'lerde de geçer Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde dört önemli yıldızın üçü uğurlu burçta kıran olmuş, ama biri uğursuz bir açığı izlemiştir. Bu yıldız, onun genç yaşta ölümüne işaretler.

*Pes müneccim getürüp her bâb-ıla
Tâli'in gördürdi usturlâb-ıla*

*Tâli'ü hîlâcını çün bildiler
Kamu yıldızı şerefde buldılar*

*Lîki arada Utâriddi hemân
Kim şeref burcında degüldi ol zamân (Akdoğan,2012: b. 497-499)*

4. Jeoloji, Mineroloji

Aristoteles'in kitapları bilim ve medeniyet tarihi açısından kilit metinlerdir. Doğu ve Batı dünyasını derinden etkileyen söz konusu eserler bilimlerin gelişme çizgisinde

kilometre taşı gibidir. Doğa-bilimin pek çok alanında eser veren Aristoteles'in Doğu ve Batı dillerinde çok sayıda tercümeleri vardır. Ancak ona isnad edilen bazı eserlerin kendisine aidiyeti bugün tartışılmaktadır. Bunlardan birisi *De Mundo* isimli tanınmış dünya-bilim kitabıdır. Bugün için Pseudo- Aristoteles olarak adlandırılan bu gibi kitaplar Arapçaya yoğun olarak tercüme edilmiştir. Aristo'nun mineraloji alanında çalışmaları olduğu bilinmekle beraber, ona aidiyeti tartışmalı bir başka metin de *Kitâbü'l- Ahcâr* adıyla Arapçaya çevrilmiştir¹³.

Kazvinî'ye ait *Acâibü'l-Mahlûkât*'ın taşlarla ilgili kısmındaki bilgilerin çok büyük bölümü, *Kitâbü'l-Ahcâr*'la benzeşmektedir.

Acâibü'l-Mahlûkât'ta bahsedilen 157 taşın yaklaşık beşte dördünden Aristoteles'e atıfla söz edilir. Diğer yandan taşlar hakkında Aristoteles'e mal edilen bilgiler, İslâm medeniyetinde Kitâbü'l-Ahcâr'dan çok Acâibü'l-Mahlûkât'ta yer aldığı şekliyle tanınmıştır (Aksoy, 2016:29).

Aksoy'un Ruska'dan aktardığı bilgi, *Acâibü'l-Mahlûkat* türü eserlerle İskender hikâyeleri arasında tespit etmiş olduğumuz ilişkiyi teyit eder mahiyettedir. Buna göre, kitabın yüzyıllarca Aristoteles'e atfedilmesinin en önemli iki nedeni, içinde yer alan İskender hikâyeleri ve bu hikâyelerin edebî bir üslûba sahip olmasıdır (Aksoy,2016:30).

İskender hikâyelerinde de mucizevî taşlar ile ilgili bahisler geçer. Zemini altın, gümüş, mücevherle dolu karanlıklar ülkesi, "acayip" türünden taş oluşumları da mesnevide yer alır. Aşağıdaki örnekte büyük bir çeşmeden akan suların yine önemli bir alegori olan "kuyu" ya doluşu ve bu esnada sıçrayan damlaların ayna gibi parlak ve yansıtıcı taşlara dönüşmesi anlatılmaktadır. Gündüz akan sudan beyaz, gece akan sudan siyah taşlar oluşmaktadır:

*Çeşmenün katında var bir ulu çâh
Çeşme suyu ana girür sâl u mâh*

*Ne tolar ol çâh ne kimse bilür
K'ol su ol çâha giriben ne olur*

*Su inerken katreler k'ider reşâş
Olur ol çâhun kıranlarında taş*

*Nice taş eyle musaykal k'âyine
Yüz içinde görünür her-âyine*

*Gice sıçrayan su olur kara taş
Aktaş olur gündüzün anda reşâş* (Akdoğan, 2012: b.3463-3467)

Doğu edebiyatlarında kaleme alınan *İskendernâme*'lerde karşımıza çıkan bu tür doğa bilimleri notlarının kaynağı *Alexander Romance*'larda, aranmalıdır. Ermeni ve

¹³ Bu tercümelere biri dilimize Dr. Gürsel Aksoy tarafından çevrilmiş olup bu çalışmada *Kitâbü'l- Ahcâr*'la ilgili alıntılar bu çalışmadan yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz: AKSOY, Gürsel (2016), *Aristoteles'e Atfedilen Kitâbü'l- Ahcâr; Giriş- Çeviri-Değerlendirme*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Bilim Tarihi ABD.

Süryani varyantlarında doğa bilimlerine dair çoğu anekdotal bilgi, İskender'in Aristo'ya ve annesi Olimpias'a yazdığı mektuplarda yer alır¹⁴.

Kitâbü'l- Ahcâr'da Aristo'nun belli taşların mahiyetine ve oluşumuna dair verdiği bilgilerde İskender'i referans göstermesi *Alexander Romance*'lardaki mektup bölümlerini teyit etmektedir.

“Elmasın olduğu vadiye öğrencim İskender dışında kimse ulaşamadı. 32 Doğu'daki bu vadi Horasan'ın ötesindedir. Bakış o vadinin dibine erişemez. 33 İskender oraya vardığında birçok engerek yılanı yolunu kesti. Orada insana baktığı zaman onu öldüren engerek yılanları buldu. İskender, onlar için aynalar yaptı. Yılanlar kendilerini bu aynalarda gördükleri zaman öldüler. İnsanlar bu yılanlara ancak o zaman bakabildi. İskender sonra başka bir yol tuttu. Bir sürü koyun kesip derilerini yüzdü ve onları vadinin toprağına attı. Elmaslar postlara yapışınca, havalanan kuşlar onları kaparak yukarıya getirdi. Bunun üzerine askerler kuşları takip ederek postlardan dökülen elmas parçalarını toplamaya başladı (Aksoy 2016: 75-76).

Kitâbü'l- Ahcâr'da “Karanlıklar Ülkesi”ne seyahate atıfta bulunan “tuhaf bir taş” ve “behte taşı” maddeleri “elmas”, “inci” , “zift” gibi taşların anlatımından farklı olarak sadece İskender'e işaret etmekle kalmaz, “acayip”, “tuhaf” anlatılarına da göndermede bulunur:

***Tuhaf Bir Taş:** Bu taş, Karanlık Deniz'de bulunur ve seyahat edilen denize sürüklenir. Parıltılıdır: Gece olduğu zaman onda [ışıldayan] çizgiler görürsün. Gülen ağızlar gibi parlar. Gündüzleyin renklenir. Gündoğumunda tek renk üzeredir. Güneş ne zaman güçlense, gün sonuna kadar bu hal üzere renkleri değişir. Yırtıcı hayvanlar ve yılanların kaçtığı bir taştır. Bu taş madende bulunmaz. İskender ondan bir parçaya sahip olmuştur. Bugüne kadar insanların elinde kullanımdadır(Aksoy,2016: 90).*

Söz konusu kitapta yer alan acayip ülke anlatılarına çok benzeyen “behte taşı” maddesi, felsefe taşı gibi tılsımlı taşlara örnektir. Bu taşta bakanlar hayretten donakalır, kendilerine gelmeleri için taşın örtülmesi gerekir. Taşın anlatıldığı madde, aynı zamanda kayıp bir şehirden bahseder ki, tarihte İskender'in kurduğu belirtilen gerçek ya da efsanevi pek çok şehirden birine işaret ediyor olmalıdır (Aksoy,2016:108- 109)¹⁵.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz: Wolohojian, Albert M. (1969). **The Romance of Alexander the Great By Pseudo-Callisthenes** (Translated from the Armenian Version), New York, Columbia University Press. s. 111-116., Stoneman, R., Erickson, K., Netton, I. R. (2012). *The Alexander Romance in Persia and the East*, Barkhuis.

¹⁵ Prof. Dr. Fatma S. Kutlar, “**Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme**” adlı çalışmasında *Kitabü'l- Ahcâr* türü eserle *Acâibü'l- Mahlûkât* 'lar arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir: “XV. yüzyıl şairlerinden Bâli (İbni Bâli/Antepli İbrâhim Bâli/İbrâhim b. Balı) mesnevî nazım biçimiyle kaleme aldığı 13.000.000 beyitlik “Hikmet-nâme”nin bir bölümünde önce genel olarak “ahcâr ve ma'âdin”i daha sonra da çeşitli taşları anlatır. Bunlar arasında değerli taşlardan “elmâs, yeşb, yâkût, zümürüd, firûzec ve akik”e de yer verir (İbrahim bin Bâli Yz. A 1606: 83a-88b). Bu çalışmada genel kabule uyularak Hikmet-nâme adıyla söz edilen ve bir nüshasının Üniversite Ktp. 3290'da bulunduğu belirtilen bu eserin adı, Millî Kütüphane nüshasının başında “Kitâbu Acâyibi'l-Mahlûkât” olarak geçer.” (...) (İbrahim bin Bâli Yz. A 1606: 7a, 7b).”Geniş bilgi için bkz: KUTLAR, Fatma Sabiha (2005), **Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme**, Öncü Kitap, 52 numaralı dipnot.

Dönüşüm- başkalaşım unsuru olarak bilinen *felsefe taşı*, *simya* ilmiyle ilgilidir. Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinde "Hikâye-yi Mâriye" adlı kıssada böyle bir taşın bahsedilir. Mâriye, üstad Aristo'dan gelen bilgiyle bu taş sayesinde gümüşten altın elde etmekte, ülkesinde atların nallarından köpeğin zincirine kadar değersiz eşyalar bile bu madenden yapılmaktadır (Şaik 2019:387-388).

5. Felsefe, Hikmet

Pseudo Callisthenes'in Grek ve Süryani versiyonunda ortak epizot, İskender'in Hindistan seferi esnasında görüştüğü, İskendernâme metinlerinde "Brehmen" olarak adlandırılan "gymnosophist"lerle olan sohbetin anlatıldığı bölümdür. Bu bölüm, İskender'in hocası Aristo'ya yazılmış bir mektuptur.

Callisthenes metninin bu bölümü, bizdeki *İskendernâme*'lerde olduğu gibi hikmet arayışını ifade etmektedir. Bunlar Aristo'ya yazılan mektuplarda yer alır. Mektuplar, "Kral Alexander, öğretmeni Aristo'yu selamlar" sözleriyle başlar, yüksek tepelerdeki mağaralarda dünyadan tamamen tecrit şekilde yaşayan çıplak gymnosophistlerle yapılan görüşme anlatılır. Bunlar "barbar dili" konuşmaktadır. Onlara dünyaya ve hayata dair sorular yönelir ve cevapları oldukça beğenir. Sonunda onları ödüllendirmek için ne isterlerse vereceğini söyler. Doğunun ve Batının hükümdarı olarak dünyanın tüm hazineleri elindedir. Gymnosophistler, ondan ölümsüzlük isterler. Bu talep, İskender'i sarsar, "ölüm" ve "ölümsüzlük" üzerine düşünmeye başlar.

İskendernâme'lerde de "ab-ı hayat" arayışı olarak görünen bu epizotu takip eden kısımlar, varlık, yaratılış, dönüşüm gibi felsefi sorular üzerinedir.

Erken dönem Yunan filozofisinin temel konularından biri evrenin yaratılışındaki etkin gücün, "arkhe" adı verilen "ilk madde/ ilk oluş" un ve "ilk hareket ettirici"nin mahiyetidir. Varlık problemi, her türlü fiziksel nesnenin kendinden çıktığı "ilk varlık/ arke" ile açıklanmakta; oluş problemi ise, esas varlıktan çokluk olarak görünen "yaratılmışlar" a geçiş süreci olarak ifade edilmektedir. Bu konu, Milet okulunun ilk filozoflarından Thales'den (MÖ 624-580) başlayarak Ortaçağ Avrupa ve İslam dünyasını görüşleriyle etkileyen Sokrates, Platon ve Aristoteles'e kadar belli bir gelişim geçirmiştir. Özellikle Aristoteles'in gözlem ve yorumlarının ilerleyen dönemlerde bilim çalışmalarına nüve teşkil ettiği bilinmektedir. Bu konuları felsefeyle birlikte bilimin de soruları olarak görülmesine büyük katkısı olan söz konusu filozofların görüşlerinin İskender hikâyelerinde yer alması anlamlıdır. *Alexander Romance*'larda *Acâibü'l- Mahlûkât*'lardaki üslup ve yaklaşımlarla ele alınan¹⁶İskender-Aristo mektuplaşmaları *İskendernâme*'lerde de sohbetler "sual- cevap" kurgusuyla karşımıza çıkar.

Felsefenin en önemli varlık- oluş sorularının Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde yer aldığını görüyoruz. Aşağıdaki alıntıda İskender, hocaları Sokrates, Eflâtun, Hipokrat ve Aristo'ya ilk yaratmayı, evrendeki ilk maddeyi soruyor:

Anladunuz âkil u ma'kûl ne

¹⁶ Bu tip eserler günümüzdeki objektif bilim eserleriyle karşılaştırılmamalıdır. *Acâibü'l- Mahlûkât*'lar hikâye ve nakil tekniğiyle olsa da belli bir dönemin anlayışını veya bilgisini yansıtmaktadır. Tabii yazarın süslemeleri hariç. Teashener tarafından "coğrafya" sınıfına dâhil edilen bu eserler biliminin bir dönemine ışık tutabilir. Bununla beraber, eserler, üslubu ve içerdiği fantastik unsurlar sebebiyle daha ziyade masala yakın bir tür olarak değerlendirilmiştir. Bkz: Adıvar, Adnan(1970), *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bildünüz illet ü nedür ma'lûl ne

*Mümkinâtun mâddesin çünkim ayân
Bildünüz idün bana cümle beyân*

*Din bu sûretler heyûlâsı nedür
Hem bu illetlerden ûlâsı nedür*

*Ne-y-idi bu âlemün aslı diniz
N'olsar hem cüzvi vü külli diniz (Akdoğan, 2012: b.591-595)*

Hakîmlerin her biri dört unsurdan birinin esas cevher/arkhe olduğunu söylüyorlar.

*Did'Arestû şâha kim iy şehriyâr
Bil ki kamu nesnenün aslı-y-dî nâr*

*Kamu nesne andan oldu ibtidâ
Ana döner girü irse intihâ*

*Didi pes Bukrât kim asl-ı hayât
Çün hevâdur andan oldu kâyinât*

*Aslda çün kamu bâd-ıdı hemîn
Cümleanun-çun sonra bâd olur yakîn*

*Her ne nesne k'aslı anun bâd ola
Anda peydâdur ki ne bünyâd ola*

*Didi Eflâtûn ki bilgil iy ulu
Kim kamu mevcûdun aslı oldu su*

*Çün sudandur tâze hayvân u nebât
Pes su olur bî-şek asl-ı kâyinât (Akdoğan, 2012:594-604)*

Fars ve Türk edebiyatlarında Nizâmî'nin ardılı olarak yazılan *İskendernâme*'ler tasavvufî sembolizmle sürekli temas halindedir. İskender'i ve etrafında yer alan filozofları, aslında onu yetiştiren Yunan felsefe okulunu, belli kavramların sembolik ifadesi gibi gösterir. Mesnevilerde genellikle Platon maneviyatı ve Aristoteles de bilgeliği temsil ederken, İskender ruhu sembolize etmektedir. Bu sembolizmde esas varlık olan ruhun akıl ve gönül; bilim ve irfan değerlerini nasıl alımladığını görmek mümkündür. Felsefî ve dinî- tasavvufî sohbetlerin yer aldığı nasihat bölümlerinde maddî âlemde müşahade edilen her türlü varlığın maneviyatta neyi ifade ettiği tartışılır. Meselâ İskender'in bir canavarı öldürüşü, aslında insanın nefsini öldürmesi olarak yorumlanır.

Ancak, *İskendernâme*'lerin felsefî olarak önemli kısmı “âb-ı hayat” arayışının anlatıldığı bölümlerdir. Bu, hikâyeyi derin yapıda kuşatan ve hayatın derin anlamını sorgulayan ölümsüzlük düşüncesinin somut ifadesidir.

İlk olarak Gılgamış Destanında gördüğümüz “ölümsüzlük” arketipi, tüm kültürlerde yazılan İskender hikâyelerinde görülür. İskendernâme metinlerinde yer alan “Hızır” karakteri ve onun İskender adına “âb-ı hayat”ı arayışı olarak karşımıza çıkan bu epizot, Kehf suresindeki Musa ile seyahat eden genç kıssasına benzer şekilde ifade edilmiştir. Kültürlerarası geçişin en önemli kanalı dinlerdir. Kıssadaki suda canlanan balık motifi, Hellmut Ritter'e göre Aleksandre Romance'ın bazı varyantlarında da anlatılır. Söz konusu yan anlatı, Andrea'nın öyküsüdür. İskender, Hindistan'da gymnosophistlerin

işaretiyle "ölümsüzlük" arayışına çıkar. O, karanlık ülkede yol alırken hizmetçi Andrea, elindeki ölü balığın canlandığı suyu keşfeder fakat İskender'e söylemez. İskender bunu öğrenince öfkelenir, onu idam etmek ister; ancak, suyu içen Andrea, ölümsüz olmuştur. Onu bir değirmen taşına bağlayıp denize atarlar. O da deniz cini olur. Denizlere hükmeder. Bu denize, ona izafeten "Adriyatik" demişlerdir (Ritter, 2011:115-118)¹⁷.

Sonuç:

Alexander Romance metinleri, üç ana nüshası olan Pseudo- Callisthenes metninden kaynaklanarak, MÖ IV. yüzyıldan itibaren Grek, Pehlevî, Süryânî, Ermeni, Latin ve Orta Çağ Avrupa dillerinde kaleme alınmış eserlerdir. Tıpkı "Acâibü'l- Mahlûkât" adı verilen türde tercüme gibi bu metinlerin de Farsça ve Arapça'ya çevrildiğini tahmin edebiliriz. Nitekim, Nizâmî, yukarıda alıntılıdığımız örnekte gördüğümüz üzere, kendisinin Yunan ve Süryânî kaynaklarını okuduğunu ifade etmiştir.

Bu çalışmada, Acâibü'l- Mahlûkât ve İskendernâme/ Alexander Romance metinlerini esas alarak klasik edebiyatın kültürel zeminini oluşturan bazı motif ve unsurların, "yıldızlar", "coğrafya", "yedi iklim", "yeryüzü", "taşlar", "hayvanlar", "acayip ülkeler", "garip yaratıklar" gibi konuların kökenlerine ve gelişme evrelerine dikkat çekildi. Söz konusu metinlerde yer alan pek çok unsur, klasik edebiyatımızda "sembolik" "alegorik" motifler olarak değerlendirilir. Bu sayılanlar gibi daha pek çok unsurun anlam ve değerini açıklamak içinse İskendernâme gibi bu tarz sembolik ifadelerle dolu ve kadim zamanlara işaret eden metinleri, felsefe ve bilim tarihi metinleriyle çapraz okumalarla desteklemek gerekmektedir.

Kaynakça

- ADIVAR, Adnan(1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
AKDOĞAN, Yaşar (2012). *İskender-nâme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
AKSOY, Gürsel (2016). *Aristoteles'e Atfedilen Kütübü'l- Ahcâr; Giriş- Çeviri-Değerlendirme*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Bilim Tarihi ABD.
ARSLAN, Ahmet (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
ARSLAN, Ahmet (1999). *İslam Felsefesi Üzerine*, Ankara: Vadi Yay.
AVCI, İ. (2013). *Türk Edebiyatında İskendername'ler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendername'si*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
AYÇİÇEĞİ, B. (2018). *Behiştî Ahmed'in İskender-nâme'si (İnceleme-Metin)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
AYDIN, C. (1992). "Batlamyus", *DİA*, C.V:196-199.

¹⁷ Benzer bir anlatımı Kutlar (2005)'te görmek mümkündür: *İskendername'de "Residen-i İskender Be-Deyr-i Zü'l-karneyn-i Evvel" başlıklı bölümde, İskender, âb-ı hayâtı aramaya giderken Zü'l-karneyn-i Evvel'in mezarına uğrar. Kimsenin giremediği mabede girmeyi başarır ve çok süslü bir odada tahtının üzerinde başında tacıyla yatan Zü'l-karneyn'i görür. Zü'l-karneyn'in başının üzerinde "lâl taşı"ndan büyük bir levha vardır. Zü'l-karneyn, bu lâl levha üzerine altınla İskender'e hitaben bir yazı yazdırmıştır. Bu yazının başında ona "sen meliksin ve büyüksün, bu mekâna geldiğinde beni görüp dünyanın halini bilesin" dedikten sonra "kendisinin de yedi iklimi tutan, kılıcıyla şarktan garba her yeri fetheden biri olduğu halde sonunda bütün bunları bırakıp gittiğini, âb-ı hayâtı isteyerek geldiği bu yerde zar ü hayran kaldığını" anlatır ve "kişi âb-ı hayâtın içinde bile olsa ecelin onu bulacağını, bu nedenle bunca emelin ne anlamı olduğunu, ecel erişince âb-ı hayâtın zehre dönüşeceğini ve bütün bunlardan ibret alması gerektiğini" hatırlatır."*

- AYIK, Hasan (2005). “Felsefî Kavramların Oluşmasında Farabî'nin Rolü”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: IV, sayı: 7-8: 77-94.
- AYDINLI, O. (2007). “Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu'tezilî Düşünceye Etkisi”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6 (11): 7-33.
- BAYRAKDAR, Mehmet (2004). “İslâm Düşüncesi: Etkilenmesi ve Etkisi”, **İslâmiyât**, 7:2.
- BAYRAKDAR, Mehmet(1997). **İslam Felsefesine Giriş**, Ankara: TDV Yayınları.
- BERG, B. (1973). “An early Source of the Alexander Romance”. **Greek, Roman, and Byzantine Studies**, 14 (4): 381-387.
- CEVİZCİ, A. (2010). **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a** (2. Basım). İstanbul: Say Yayınları.
- COPELSTON, F. (1990). **Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi** (1. Cilt). (Çev: A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları.
- DİODORUS, Siculus, (1989). **Bibliotheca Historica** (Translated by. C. H. Oldfather), London: Harvard University Press.
- HAMİLTON, J. R. (1973). **Alexander the Great**. University of Pittsburgh Press.
- GÜNER, İbrahim (2017). **Coğrafyanın Gelişimi, Genel Coğrafya**, Ankara: Pegem Yayınları.
- KAYACIK, A. (2018). “İskenderiye Okulu ve Tıbbî-Mantıkî Gelenek”. **Bilimname**, 35: 2.
- KUT, Günay (2012). **Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât**, İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005). **Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme**, Ankara: Öncü Kitap.
- LEVEND, A. S. (1967). **Ali Şîr Nevâyî, III Cilt**, Ankara: TTK Basımevi.
- MUM, Cafer (2018). Ahmedî'nin İskender-Nâme Mesnevisinde Bir Aşk-nâme:“İşkıyyât-ı İskender”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 6, (13): 318-342.
- NETTON, I. R. (2012). **The Alexander Romance in Persia and the East**, Barkhuis.
- PETERS, F. E. (1968). **Aristotle and the Arabs: The Aristotelian Tradition in Islam**, New York University Press.
- RİTTER, Hellmut (2011). **Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ROMM, J. (Ed.). (2005). **Alexander the Great: Selections from Arrian, Diodorus, Plutarch, and Quintus Curtius**, Hackett Publishing.
- RUFUS, Q. Curtius (2005). **The History of Alexander**. Penguin UK.
- RUSSELL, Bertrand (2012). **Batı Felsefesi Tarihi** (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Alfa Yayınları.
- SANDERSON, M. (1999). “The Classification of Climates from Pythagoras to Koeppen”. **Bulletin of the American Meteorological Society**, 80 (4): 669-674.
- SAYILI, Adnan (1999). **Bilim Tarihi**. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- SEZGİN, Fuat (2008) , **İslam'da Bilim ve Teknik**, (çev. Abdurrahman Ali), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.,
- STEVENSON, E. L., (1932). **The Geography of Claudius Ptolemy**, New York Public Library.
- UNAT, Y. (2008). “Fergâni'nin ‘Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları’ Adlı Astronomi Eseri”. **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 405-423.
- STONEMAN, R. (1991). **The Greek Alexander Romance**. Penguin UK.
- PLUTARKHOS (2007). **Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar**, (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Alfa Yayınları.
- WOLLOHOJIAN, A. M.(1969). **The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes**. New York: Columbia University Press.
- (<http://www.attalus.org/info/alexander.html>, Er. T. 03.01.2020)
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>